

نگاهی به نسخه تصحیح شده تحفة القراء

سیدحسین مرعشی*

- تحفة الابرا (خلاصه تحفة القراء)
- ارشاد القاری (کتابی بزرگ که نوشتن آن ۵ سال به طول انجامید)
در مقدمه آقای دکتر فؤادیان به کتاب تحفة الابرا اشاره نشده است.

کتاب تحفة القراء

در انتخاب نسخه برای تحقیق و تصحیح دو نوع معیار را در نظر می گیرند:

- قدمت (ارزش تاریخی اثر)

- موضوع (ارزش محتوایی اثر)

در مورد اخیر ممکن است چگونگی پرداختن به موضوع و تجزیه و تحلیل آن نیز موضوعیت داشته باشد.

حقیقت آن است که کتاب تحفة القراء از نظر قدمت ارزش چندانی ندارد؛ مگر آن که بگوییم نشان دهنده وضعیت قرائت و آموزش قرآن کریم در یک دوره مشخص تاریخی (عصر صفوی) است. از جمله اطلاعات این کتاب که برای پژوهندگان عرصه تاریخ قرائت قابل توجه است اشاره مؤلف به رواج قرائت عاصم به هر دو روایتش است:

«بدانکه قرآن مجید و فرقان حمید، در اکثر بلاد به قرائت

عاصم نوشته شده و به روایت عاصم خوانده می شود. بنا بر

این ضرور شد ذکر روایتین راویان عاصم و ...»^۵

می دانیم که روایت حفص در اواسط این دوره در ایران تثبیت شده است اما این که این اتفاق دقیقاً در چه زمانی رخ داده موضوعی است که با استفاده از این گونه متون می توان از آن آگاهی یافت.

این کتاب به لحاظ محتوا نیز حرفی برای گفتن ندارد چون

با وجود آن که مسلمانان و به خصوص ایرانیان آثار زیادی در زمینه دو علم تجوید و قرائت قرآن کریم از خود به یادگار گذاشته اند، ولی کمتر شاهدیم که این آثار مورد توجه مصححان و محققان کشورمان قرار گرفته باشد. این در حالی است که محققان عرب و حتی مستشرقان علاقه مند به فرهنگ عربی و اسلامی، بیش از یک قرن است که به این مهم می پردازند. با این حال، در آغاز سال جاری (۱۳۹۰) شاهد انتشار متن تصحیح شده کتاب تحفة القراء اثر مصطفی بن ابراهیم قاری تبریزی مشهدی (د. حدود ۱۰۸۰ هـ) از قاریان دوره صفوی بودیم. این کتاب توسط دکتر محمدحسن فؤادیان (دانشیار دانشگاه تهران) تصحیح و از سوی انتشارات آژنگ منتشر شده است.

مؤلف کتاب

آن طور که در مقدمه مصحح آمده:

«ملاً مصطفی قاری، فرزند محمد ابراهیم از علماء قرن

یازدهم هجری است که در سال ۱۰۰۷ هـ ق در تبریز

متولد شده است و عمر خویش را در طلب قرآنی و معارف

اهل بیت علیهم السلام گذرانیده است.»^۲

وی در ادامه، وفات تبریزی را پس از سال ۱۰۸۸ هـ ق تخمین

زده است.^۳

مؤلف این کتاب دارای تألیفات متعددی در تجوید و قرائت و سایر علوم قرآنی است که عبارت اند از:

- تحفة القراء (در تجوید و قرائت)

- متمم تحفة القراء (در اسامی سوره و تعداد آیات آن)

- ملحق تحفة القراء (در زندگی نامه عاصم و راویان او)

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی (دانشگاه سن ژوزف بیروت) / Hosein_marashi@yahoo.com

۲. تحفة القراء، ص نوزده.

۳. همان، ص بیست. البته بر روی جلد کتاب به تاریخ ۱۰۸۰ هـ ق اشاره شده که ظاهراً همان صحیح است.

۴. قاریان و حافظان ایرانی، ص ۴۶.

۵. تحفة القراء، ص ۱۰۵. نیز: ص ۲.

۶. قاریان و حافظان ایرانی، ص ۳.

مطلب تازه‌ای در آن ذکر نشده است. ولی شاید چگونگی ارائه مطالب برای خوانندگان این کتاب قابل توجه باشد. امروزه شاهد آن هستیم که مؤلفان کتب تجوید و قرائت — عمدتاً — به شکلی سلیقه‌ای به این کار می‌پردازند، در حالی که در قدیم این گونه نبوده است. مصحح محترم در این باره می‌گوید:

«... و هدف دوم که هدف مصحح است تصحیح و معرفی کتاب جامعی در علم تجوید و رسم الخط قرآن از تألیفات متقدمین به زبان فارسی است تا به این وسیله میزان توجه و آشنایی متقدمین با فن تجوید و کیفیت آموزش آن در میان فارسی‌زبانان در آن روزگاران مشخص گردیده و راه برای مقایسه شیوه آموزش، و بهره‌گیری هرچه بهتر هموار گردد».^۷

همان‌طور که پیداست مصحح عنایت ویژه‌ای به مخاطبان فارسی‌زبان دارد. او در جای دیگری می‌گوید:

«نتیجه بررسی‌های انجام‌شده و ملاحظه فهرست‌های مختلف کتاب‌های علم تجوید نشان می‌دهد که تا قرن دهم تألیفات قابل توجهی به زبان فارسی در این علم به انجام نرسیده است و کتاب ارزشمند تحفة القراء اثر ملا مصطفی قاری تبریزی مشهودی ... از اولین کتاب‌های تألیف‌شده در علم تجوید به زبان فارسی است...»^۸

با توجه به این اظهارات در ادامه به بررسی تألیفات فارسی در حیطه علم تجوید و سایر علوم مرتبط می‌پردازیم.

کتاب‌های تجوید و قرائت به زبان فارسی

واقعیت آن است که فارسی‌زبانان — اعم از ایرانی و غیر ایرانی — از دیرباز به علم تجوید اهتمام نشان داده و تألیفات متعددی در این باره از خود به یادگار گذاشته‌اند. در ادامه به برخی از این تألیفات، که در دو قرن ۸ و ۹ هجری نوشته شده‌اند، اشاره می‌کنیم:

- کتاب تجوید، نوشته احمد بن حسین همدانی^۹ (قرن ۸)
- مبرز المعانی فی شرح حرز الامانی و وجه التهنانی، حافظ محمد بن عمر عمادی (زنده در ۷۶۲ هـ)
- المبسوط فی القرائات السبع و المضبوط من إضائات الطبع،

محمد سمرقندی (د. ۷۸۰ هـ). این کتاب دارای ۳ مجلد کاملاً مجزاست که دو مجلد آن به فارسی است. تصحیح بخش دوم این کتاب عنوان پایان‌نامه سرکار خانم اخوان دانش‌آموخته دانشگاه اصول‌الدین بوده است و قرار است در گنجینه بهارستان (علوم قرآنی، ۵) به چاپ رسد.

— قصیده الترتیل و شرح آن: عین الترتیل، محمد سمرقندی (د. ۷۸۰ هـ)

— تجوید القرآن، محمد بن علی جرجانی (د. ۸۳۸ هـ). از این کتاب چاپ‌های مختلفی هست. این کتاب توسط راقم این سطور تصحیح و در کتاب گنجینه بهارستان (علوم قرآنی شماره ۴) به چاپ رسیده است.

— الدر الفرید فی معرفة التجوید، طاهر بن عرب اصفهانی (د. ۸۸۶ هـ). این اثر کتابی بی‌نظیر در تجوید قرآن به زبان فارسی است. مؤلف که شاگرد مبرز ابن جزری (د. ۸۳۳ هـ. ق) در شیراز بوده است در این کتاب مسائل تجوید را به شکلی علمی مطرح کرده است. او علاوه بر مطالب سنتی تجوید، به لغزشگاه‌های فارسی‌زبانان در تلفظ حروف نیز اشاره کرده است. از این کتاب نیز دو تصحیح و چاپ موجود است: نخست، تصحیح سید محمدرضا رضایور و زکیه دهشت؛^{۱۰} و دیگر، تصحیح آقای ابوالفضل علامی.^{۱۱}

اصفهانی همچنین صاحب رساله مفصلی در رسم الخط قرآن است به نام: منهل العطشان فی رسم أحرف القرآن. این کتاب توسط مؤلف این مقاله تصحیح، و در کتاب گنجینه بهارستان (علوم قرآنی، ۳) به چاپ رسیده است.

— منهج النشر فی القرائات العشر، حسین بن عثمان سروی (اواخر قرن ۹). مؤلف که از شاگردان ابن جزری است این کتاب را در دو بخش اصل و فرش به فارسی نوشته است.

— قواعد القرآن، یارمحمد خداداد سمرقندی (نیمه قرن ۱۰). این اثر توسط دکتر بیژن کرمی تصحیح و در کتاب گنجینه بهارستان (علوم قرآنی، ۴) به چاپ رسیده است.

این تنها بخشی از آثار برجای‌مانده از قاریان فارسی‌زبان در عرصه تجوید و قرائت قرآن کریم است. نکته قابل توجه آن است که در اکثر این کتاب‌ها علاوه بر قواعد تجوید، به قواعد

۷. تحفة القراء، ص هجده.

۸. همان، ص نه.

۹. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۲، ص ۴۰؛ فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ج ۲۳، ص ۲۴.

۱۰. بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مجموعه رسائل فارسی، دفتر نهم، ص ۷۷.

۱۱. سید حسین مرعشی، گنجینه بهارستان (علوم قرآنی؛ ۴)، ص ۳۴۳. با توجه به اطلاعات موجود در زمان تصحیح، نام و مؤلف این رساله اشتباهاً درج شده است.

رسم الخط و وقف و ابتدا در قرآن کریم نیز اشاره شده است، بنابراین وجود این گونه مسائل در کتاب تحفةالقرء امر غریب یا جدیدی نیست. علاوه بر این، برخی از این آثار حاوی مطالبی هستند که کتاب مورد بحث ما فاقد آن است. از جمله این مطالب می‌توان به مراتب قرائت و عیوب قرائت و مستحسانات آن اشاره کرد. حال این سؤال مطرح است که اگر بناست از شیوه نگارش تألیفات تجویدی متقدمین الگو بگیریم، چه نیازی است که سراغ کتابی مثل تحفةالقرء برویم؟! در پایان به برخی لغزش‌های مصحح اشاره می‌کنیم.

لغزشگاه‌های تصحیح

هرچند مصحح در مجموع در کار تصحیح این کتاب موفق بوده ولی کاستی‌ها و لغزش‌هایی هم در آن دیده می‌شود. ۱. به گفته مصحح، این اثر بر اساس دو نسخه، یکی دست‌نویس و دیگری چاپ سنگی تصحیح شده است. نسخه مورد استفاده در این تصحیح، طبق آنچه در مقدمه ذکر شده، نسخه شماره ۱۴۴۰ کتابخانه آستان قدس رضوی است که حسن بن غلامعلی آن را در حدود سال ۱۲۳۰ کتابت کرده است.^{۱۲} در اینجا باید به دو نکته اشاره کنیم:

نخست آن که از این رساله ۶۲ دست‌نویس در ایران، و چند نسخه در خارج کشور موجود است. از این میان دو نسخه به خط مؤلف است: یکی نسخه شماره ۱۲۱۴۷/۱ کتابخانه مجلس که در رجب سال ۱۰۶۸ کتابت شده،^{۱۳} و دیگری نسخه شماره ۲۰۱۸ کتابخانه سپهسالار که تاریخ کتابت آن سال ۱۰۷۲ است.^{۱۴} با توجه به فاصله زمانی میان دو نسخه احتمال دارد تغییرات و اصلاحاتی در نسخه دوم رخ داده باشد. در هر صورت استفاده از این دو نسخه می‌توانست نواقصی را که در نسخه چاپ‌شده مشاهده می‌شود برطرف کند.

نکته دیگر آن که نسخه دست‌نویس مورد استفاده مصحح در کتابخانه وزیری یزد نگهداری می‌شود نه در کتابخانه آستان قدس!^{۱۵}

۲. در بسیاری از موارد به منبع احادیث در پانوشت اشاره نشده

است. ۳. در صفحه بیست و دو، مؤلف منظومه تحفةالمحسنین را به استادش محمد قاری سبزواری نسبت داده است. این در حالی است که تحفةالمحسنین منظوم نیست بلکه نثر است و خوب بود مصحح محترم در حاشیه آن صفحه به این نکته اشاره می‌کرد.^{۱۶}

با وجود این نکات و نکات دیگری که ذکر همه آنها در این مختصر نمی‌گنجد، باید همت عالی مصحح محترم را ستود و امیدوار بود تا در آینده شاهد کارهای مشابه بیشتری از وی باشیم.

منابع:

۱. اعتصامی، یوسف، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، تهران، مطبوعه مجلس، ج ۲، ۱۳۱۱.
۲. تبریزی مشهدی، مصطفی بن ابراهیم، تحفةالقرء، مقدمه و تصحیح دکتر محمدحسن فؤادیان، تهران، انتشارات آرنج، ۱۳۹۰.
۳. شیرازی، ابن یوسف، فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، تهران، مطبوعه مجلس، ج ۱، ۱۳۱۳-۱۳۱۵.
۴. شیروانی، محمد، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد، تهران، چاپخانه تابان، ج ۳، ۱۳۵۳.
۵. صدرایی خوبی، علی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، قم.
۶. مجموعه رسائل فارسی (دفتر نهم)، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۸.
۷. مرعشی، حسین، قاریان و حافظان ایرانی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۸.
۸. _____، گنجینه بهارستان (علوم قرآنی، ۴)، تهران، کتابخانه مجلس، ۱۳۹۰.
۹. وفادار مرادی، محمد، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد، سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، ج ۲۳، ۱۳۸۴.

■

۱۲. تحفةالقرء، ص سیزده.

۱۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۵، ص ۱۴۴.

۱۴. فهرست کتابخانه سپهسالار، ج ۱، ص ۱۸۴.

۱۵. فهرست نسخ خطی کتابخانه وزیری یزد، ج ۳، ص ۹۶۰.

۱۶. این کتاب را آقای مرتضی توکلی تصحیح کرده و قرار است در کتاب گنجینه بهارستان (علوم قرآنی ۵) منتشر شود.

